

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ FONOLOJİ PARALELİZMİN LİNGVOPOETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

© Müəllif (lər) 2021

ORCID: 0000-0003-0895-5613

ABBASOVA Gülnəbər Rza, İngilis dili kafedrasının müəllimi

Bakı Dövlət Universiteti

(1148, Azərbaycan, Bakı, Z.Xəlilov, 23, e-mail: gulenbermuslumova@yahoo.com)

Xülasə. Məqalə Azərbaycan və ingilis dillərində fonoloji paralelizm yaratmaq yollarından bəhs edir və Fonoloji paralelizmlərin yaranmasında hər iki dildə oxşarlıqlar və fərqli cəhətlər analiz edilir. Fərqli tipoloji quruluşa malik hər iki dilin mümkün fərqlərinə baxmayaraq, səs ahəngləşməsi, qafiyə və alliterasiya fonoloji paralelizmin əsas növləri kimi qeyd edilmiş və bu növləri qeyd olunan dillərdəki poetik nümunələrlə göstərilmişdir. Fonoloji paralelizmin lingvopoetik xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün fonoloji paralelizmlərin növləri ilə bağlı ədəbi mətnlər geniş tədqiq olunmuşdur. Azərbaycan və ingilis dillərində səs ahəngləşməsi fonoloji paralelizmin formalaşmasında əsas yollardan biridir. Hər iki dildə səs ahəngləşməsi alliterasiya, assonans və qafiyə kimi oxşar səslərin təkrarı vasitəsilə formalaşan fonoloji paralelizmlərin yaranmasına xidmət edir. Onun fonoloji paralelizmi yaratma və gücləndirmə kimi xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətlər hər iki dildə fonoloji paralelizmləri araşdırması ilə yanaşı səs ahəngləşməsinin növlərinin öyrənilməsinə də kömək edir. Qafiyə və alliterasiya da fonoloji paralelizmlərin yaranmasında mühüm rol oynayırlar. Onların hər iki qeyd olunan dillərə məxsus poetik nümunələr əsasında analiz olunmuşdur.

Açar sözlər: fonoloji paralellik, səs harmoniyası, lingvopoetik xüsusiyyətlər, qafiyə, alliterasiya.

LINGUOPOETIC FEATURES OF PHONOLOGICAL PARALLELISM IN AZERBAIJAN AND ENGLISH

© The Author(s) 2021

ABBASOVA Gulnəbar Rza, teacher of English department

Baku State University

(1148, Azerbaijan, Baku, Z.Khalilov, 23, e-mail: gulenbermuslumova@yahoo.com)

Abstract. The article deals with possible ways of creating phonological parallelism in the Azerbaijan and English languages. It analyzes how similar and different ways are possible in these languages. On the other hand, there has recently been a strong focus in historical linguistics on the development of quantitative methods for comparing and classifying languages and these have tended to be applied to problems of the languages such as Azerbaijani and English that have different typological structure. In spite of the possible differences of both languages sound patterning, rhythm and alliteration are noted as the main types of phonological parallelism. In the article these types of phonological parallelism have been illustrated with poetical samples of the stated languages. In order to learn linguopoetic features of phonological parallelism literary texts concerning on the types of phonological parallelism have been widely investigated. In Azerbaijani and English sound patterning is one of the main ways of forming phonological parallelism. In both languages sound patterning serves to create phonological parallelism that is formed by means of the repetition of similar sounds as in alliteration, assonance and rhythm. Sound patterning is considered as the use of sounds in syllables in words which are close enough to be one another in space or time to be perceived by readers or listeners. So, it has the features of creating and strengthening phonological parallelism. These features aid to find out types of sound patterning and their use by means of investigating phonological parallelism in both languages. Rhythm and alliteration also play crucial roles in the research of phonological parallelism. Both of them have been analyzed by means of poetic samples belonging to stated languages. In this article, we outline our attempts to address the question of the differences and similarities of rhythm and alliteration in both languages using quantitative methods.

Keywords: phonological parallelism, sound patterning, linguopoetic properties, rhythm, alliteration.

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОНОЛОГИЧЕСКОГО ПАРАЛЛЕЛИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

© Автор(ы) 2021

АББАСОВА Гуленбар Рза, преподаватель кафедры английского языка

Бакинский государственный университет

(1148, Азербайджан, Баку, З. Халилова, 23, e-mail: gulenbermuslumova@yahoo.com)

Аннотация. В аннотации обсуждаются способы создания фонологического параллелизма в азербайджанском и английском языках. В формировании фонологических параллелизмов анализируются сходства и различия в обоих языках. Несмотря на возможные различия между двумя языками, которые имеют разные типологические структуры, звуковые паттерны (англ. Sound patterning), рифма и аллитерация отмечены как основные типы фонологического параллелизма. В статье эти типы фонологических параллелизмов проиллюстрированы поэтическими примерами на указанных языках. Для изучения лингвопоэтических особенностей фонологического параллелизма широко изучались художественные тексты, относящиеся к типам фонологических параллелизмов. Звуковая гармония в азербайджанском и английском языках - один из основных способов формирования фонологического параллелизма. Звуковая гармония в обоих языках служит для создания фонологических параллелизмов, образующихся за счет повторения похожих звуков, таких как аллитерация, ассонанс и рифма. Он имеет такие функции, как создание и усиление фонологического параллелизма. Эти особенности, наряду с изучением фонологических параллелизмов в обоих языках, также помогают изучать типы звуковой гармонии. Рифма и аллитерация также играют важную роль в формировании фонологических параллелизмов. Оба они анализируются на поэтических примерах, относящихся к указанным языкам.

Ключевые слова: фонологический параллелизм, звуковая гармония, лингвопоэтические особенности, рифма, аллитерация.

Metodologiya

Məqələnin məqsədlərinin formalaşması. Bu tədqiqatın məqsədi fərqli tipoloji quruluşa malik olan Azərbaycan və ingilis dillərində fonoloji paralelizmi lingvopoetik nöqteyi-

nəzərdən araşdırmaqdır.

Məqələnin vəzifələri.

- fonoloji paralelizm termininə təkcə dilçilik elementi kimi yox, həmçinin poeziyada axıcılıq, rabitəlilik yaradan

termin kimi araşdırmışdır;

- dilçilik elementi olan fonoloji paralelizmi poeziyadan gətirilmiş ədəbi nümunələrdə araşdırılmış və dilçilik elementləri poeziyada tətbiq edilmişdir;

- fərqli tipoloji quruluşa malik olan ingilis və Azərbaycan dillərində olan fonoloji paralelizmi araşdırmış və poeziyadan gətirilən nümunələrlə ortaq və fərqli xüsusiyyətlər ortaya çıxarılmışdır;

Tədqiqatda istifadə olunan metod, üsullar və texnologiya.

Təqdim olunan işdə aşağıdakı üsullardan istifadə edilmişdir:

1) ümumi elmi metodlar: sistem yanaşması, metodlar, təhlil, ümumiləşdirmə, müqayisə;

2) empirik tədqiqat metodları: hər iki dilə məxsus olan poeziyadan gətirilən nümunələrin müşahidəsi, təsviri, onların səs sisteminin, artikulyasiyasının təhlili, kəmiyyət metodu ilə verilənlərin emalı.

Nəzəri təhlil metodu nəzərdən keçirilmiş mövcud baxışları müzakirə etmək üçün tətbiq edilmişdir. Əldə edilmiş eksperimental məlumatların təsirinə linqvopoetik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək üçün akustik analiz metodu istifadə edilmişdir.

Əldə olunan elmi nəticələrin tam əsaslandırılması ilə əsas tədqiqat materialının təqdimatı. Sərbəst şeir və ya lirik poeziyanı ərsəyə gətirəndə şeirə axıcılıq, ritmiklik gətirən alternativlər axtararkən poeziyada şeirin ölçülərini müəyyənləşdirmək və ya onun formal qafiyələndirməsi üçün lazım olan əsas qafiyələndirmə tərzlərinin daha dolğun əldə olunması, həmçinin şeirə əlavə güc qatmaq istəyi diqqəti fonologiyaya yönəldir. Fonologiya poeziyada şeirlər və sözlər arasındakı səsə bağlı nüansların qarşılıqlı əlaqəsini göstərən və şeiriyyətdə nəzərə alınması lazım olan ən mühüm element olan fonoloji paralelizmləri özündə ehtiva edir.

Fonoloji paralelizmlər eyni və yaxud oxşar səslərin təkrarıdır. Onlar səslərin paralelliyindən yaranır. İki növ fonoloji paralelizm var. İngilis ədəbiyyatında fonoloji paralelizmlərin ən çox işlənən növü qafiyə və alliterasiyanın təmsalində hecanın əvvəlində və sonundakı kimi rabitəli səslərin yığılmıdır. Qafiyə və alliterasiyada individual səslər başqa individual səslərlə paralelləşir və ya kiçik rabitəli səs ahəngləşmələri öz növbədən olan səslərlə paralelləşir. Şeirdə qafiyələrin əksəriyyəti sətirin sonunda özünü göstərsə də, bəzən bu sətirin daxilində paralel sözlərdən kənarda olmaqla da müşahidə edilə bilər. Bəzi ədəbi əsərlərdə sisteməlik şəkildə inkişaf etmiş fonoloji paralelizmlərin başqa bir növü də mövcuddur. Bu səs ahəngləşməsi adlanan iki daha uzun və əlaqəsiz səslərin ardıcılığıdır.

“Paralelizm və siyasi dilin aspektləri” adlı məqalədə müəlliflər fonoloji paralelizmlərin 4 növünü fərqləndirir. Bunlar sözlərdəki ilkin samit səslərin təkrarı hesabına başa gələn alliterasiya, müxtəlif sözlərdə eyni sait səslərin təkrarı assonans, cümlədə eyni hecaların təkrarı olan qafiyə və qafiyəli elementlərin təkrarı olan ölçüdür. [3]

Sözün əvvəlində, sonunda, bəzən isə ortasında müşahidə edilən alliterasiya isə fonoloji paralelizmləri yaradan əsas xüsusiyyətlərdəndir. Beowulf əsərində “hot-hearted Beowulf was bent upon battle” misrasında “bent and battle” alliterasiyadır. Eyni samit səslərin bir sətirdə bir neçə dəfə təkrarı yəni konsonans paralelizm yaradan vasitələrdəndir. Bu zaman samitlər sözlərin hər hansı bir hissəsində konsonans yarada bilər.

Fonoloji paralelizmlərin meydana gəlməsində səs ahəngləşmələri böyük rol oynayır. Səs ahəngləşmələri sözlərdə dinləyici və oxucu tərəfindən bir-birinə zaman və məkan baxımından kifayət qədər yaxın olaraq qavranılan hecalar arasında exo formasında formalaşır (məsələn, bir-birinə yaxın və ya bir-biri ilə eyni sırada və müxtəlif sıralarda eyni yerdə). Ədəbi tənqidin yerli səs ahəngləşmələrinin xüsusi növlərinə aid edərək istifadə etdiyi müxtəlif adlar paralelizm və təkririn fərqli növləri üçün sadəcə şərti yarlıqdır. Exonun təbiəti uyğun hecaların C-V-C quruluşundakı elementlərin oxşar olduğuna işarə edərək tədqiq oluna bilər. Azərbaycan dilində səs ahəngləşmələrinin növləri fonetik səviyyədə bədii üslubun göstəriciləri kimi başa düşülür. Səs ahəngləşmələri

özünü alliterasiya, assonans, konsonans, qafiyə, tərs qafiyə və pararaym səviyyəsində göstərir və fonoloji paralelizmlərin yaranmasını şərtləndirir.

Ahəngləşmənin paralelizmi yaratma və gücləndirmə kimi xüsusiyyətləri var. Bu halda eyni səslər əsasında birləşmələri ilə əlaqələndirilən sözlər onların mənası baxımından da əlaqələndiriləcəkdir (Adətən onların oxşar və ya fərqli mənalara olar). Bu texnika poeziyanın bəzi növlərində (məs., Avqustian şeiri) zəriflərdə və reklamçılıqda çox rast gəlinir. M.Montqomeri həmmüəlliflərlə birlikdə yazdığı “İngilis ədəbiyyatı öyrənən tələbələr üçün təkmilləşdirilmiş oxuma bacarıqları” kitabında “chalk and cheese” və “cash and carry” bu ifadələr sırasında qeyd edir və əlavə olaraq Romantik poeziyada bu fikrə nümunə kimi Bleykin “marks of weakness, marks of woe” ifadəsini də nümunə gətirir. [2, s.117]

Səs ahəngləşmələrinin növləri Azərbaycan dilində fonetik səviyyədə bədii üslubun göstəriciləri ilə oxşarlıq təşkil edir. Azərbaycan dilində fonetik hadisələr kimi göstərilən ingilis dilində isə səs ahəngləşmələrinin növləri kimi ayırd edilən bəzi hadisələr vardır. Müasir Azərbaycan dilində fonetik hadisələr bunlardır: Uyuşma (assimilyasiya), Fərqləşmə (dissimilyasiya), Səsartımı (proteza), Səsdüşümü (eleziya), Yerdəyişmə (metateza).

Liçin təqdim etdiyi təsviri (1969) inkişaf etdirərək və Azərbaycan dilində mövcud olan fonetik hadisələr isə müqayisə edərək aşağıdakı səs ahəngləşmələrinin növləri qeyd edə bilərik:

Alliterasiya (C-V-C) -Uyuşma söz daxilində yaxın və ya yanaşı gələn səslərin birinin digərinə təsir etməklə məxrəc və akustik cəhətdən uyğunlaşmasıdır. Sözün əvvəlində, sonunda, bəzən isə ortasında müşahidə edilən alliterasiya isə fonoloji paralelizmləri yaradan əsas xüsusiyyətlərdəndir. Ətrafındakı sözlərin ilk samitləri və ya samit klasterləri olan səslərin təkrarıdır (məs., “beat”, “big”, “back”). Alliterasiya söz daxilində ilk vurğulu hissələrin təkrarı olduqda da yarana bilər (“aggression”, “ungrateful” və s.). Azərbaycan dilində uyuşma hadisəsinin müxtəlif təzahür formaları vardır: təsadüfi uyuşma, daimi uyuşma; tam uyuşma, natamam uyuşma; irəli uyuşma, geri uyuşma.

Assonans (C-V-C) – yaxınlıqdakı sözlər daxilində yerləşən xüsusilə vurğulu hecalarda eyni sait səsin təkrarı ilə mövcud olur. Belə ki, “light” sözü “wide” və “sign” sözü ilə assonansdır. Eyni, yaxud eynicinsli sait səslərin cümlədə və ya mətndə təkrarına əsaslanan assonans sahitlərin ahəngi güclü olan türk dilləri üçün olduqca səciyyəvidir. İngilis dili üçün xarakterik olmayan bu hadisə türk dillərində üç formada təzahür edir: 1) qalınlıq- incəlik, 2) dodaq-damaq, 3) qapalı-açıq. Sahtlər ahənginin möhkəmliliyi, davamlılığı məhz bu cür çoxpilləlik, çoxspektrliyə əsaslanır.[1, s.31]

Nəsiminin həm alliterasiya, həm də eyni sait səslərin təkrarı ilə xarakterizə olunan assonansdan istifadə edərək yaratdığı paralelizmlərə aşağıdakı qəzəl nümunəsində nəzər salaq:

“Al ilə ala gözlərin aldıadı könlümü,

Alına bax al edər, kimsə irişməz alına”.

Konsonans (C-V-C) – yaxınlıqdakı sözlərin sonuncu samitlərində və ya samit birləşmələrində olan səslərin təkrarıdır. Eyni samit səslərin bir sətirdə bir neçə dəfə təkrarı yəni konsonans paralelizm yaradan vasitələrdəndir. Bu zaman samitlər sözlərin hər hansı bir hissəsində konsonans yarada bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi tənqidçilər mübahisə edirlər ki, konsonans terminin istifadəsi o zaman özünü doğruldur ki, “read” və “ride” sözlərindəki kimi həm ilk, həm də son samitlər təkrarlanır. Bir tərəfdən bəzi alimlər bunu pararaym (pararhyme) adlandırır. Aşağıdakı şeirdə ‘r’, ‘d’ və ‘l’ səslərinə nəzər salaq:

Great, or good, or kind, or fair,

I will ne’er the more despair;

If she love me, this believe,

I will die ere she shall grieve;

If she slight me when I woo,

I can scorn and let her go;

For if she be not for me,

What care I for whom she be?"
("Shall I Wasting in Despair" by George Wither)
Konsonans başqa bir xüsusi halı "sibiləns" adlanan "s" və "ş" kimi novlu (sürtünən) samitlərin olmasıdır.

Tərs qafiyə (C-V-C) – yaxınlıqdakı sözlərin həm ilkin samit və ya samit birləşmələri, həm də sait səslərinin təkrar olunmasıdır. "Cash" və "carry" və ya "stand" və "stamp" sözlərində tərs qafiyə mövcuddur.

Pararaym (C-V-C) – yaxınlıqdakı sözlərdə həm ilk, həm də son samit səslərin və ya samit səslərin birləşmələrinin təkrarından yaranır. "Send" və "sound" və ya "beat" və "bite" sözlərində pararaym müşahidə edilir.

Qafiyə (C-V-C) - Eyni səsləli sözlərin təkrarı səslənmədə qafiyənin olması ilə paralelizm yaradan vasitələr sırasındadır. Fonetik tərkibcə səslərin həmahəng olması şeirə xüsusi gözəllik, ahəng, aydın forma verir. Qafiyə şeirdə beytlərin və ya misraların son söz və ya səslərinin uyğunluğu, həmahəngliyidir və yaxınlıqdakı sözlərdə son samit səsləri və ya samit səslərinin birləşmələri və sait səslərin təkrarından yaranır.

Azərbaycan dilində qafiyələnmə dayaqın xüsusiyyətinə və sözlərin quruluşuna görə olmaqla iki formada mövcud olur. İngilis dilində qafiyə nəzm əsərinin misraları daxilində (bu "daxili qafiyə" adlanır) və ya sonunda (son qafiyə) mövcud ola bilər. Qafiyə termini bəzən "action pack" söz birləşməsi kimi cümlənin sonunda olmayan V-C (sait-samit) birləşmələrinin təkrarını təsvir etmək üçün istifadə olunur. R. Kiplinqin "Cəngəllik kitabı" əsərindən olan eyni səsləli sözlərin təkrarı hesabına yaranan aşağıdakı qafiyə nümunəsinə nəzər salaq:

For the strength of the Pack of the Wolf,
And the strength of the Wolf is the Pack.

Azərbaycan dilində səs ahəngləşməsi yaradan qafiyənin növləri müxtəlifdir. Bəzi ədəbiyyatlarda isə *zəngin (tam, uzun)* və *yoxsul (natamam, qısa)*, *normal* və *qulaq, misrasonu* və *daxili, cinas* və *adi, rədifli* və *rədifsiz* və s. qafiyə növləri fərqləndirilir [4. s.10]. Onlar sırasında rədif və cinas ən geniş yayılmış növləri sırasındadır. Rədif hər beytin axırında qafiyədən sonra təkrar edilən söz və ya söz birləşməsinə deyilir. Misra sonunda ahəngdar və ardıcıl surətdə səslənən belə sözlər oxucunun diqqətinin konkret bir mətləb üzərində cəmləşməsində, bədii əsərdən nəticə çıxarmaqda mühüm rol oynayır. Aşağıdakı şeirə nəzər salaq:

*Dövləti iqbali malın axırın gördüm tamam,
Həşməti cahü cəlalın axırın gördüm tamam,
Zülfü ruyü xətti xalın axırın gördüm tamam,
Həmdəmi-sahibcəmalın axırın gördüm tamam,
Başadək bir hüsnü surət, qəddü qamət görmədim.*

(M.P. Vəqif)

Bəndə diqqət etsək, görərik ki, «malın», «cəlalın», «xalın», «sahibcəmalın» kimi möhkəm qafiyələrdən sonra gələn və hər misrada təkrarlanan «axırın gördüm tamam» sözlər rədifdir.

Tədqiqatın nəticələri. Yuxarıda göstərilən nümunələrdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan və ingilis dillərində fonoloji paralelizmlərin yaranmasında qafiyə, alliterasiya, o cümlədən səs ahəngləşmələri əsas rol oynayır. Hər iki dildə oxşar səslərin alliterasiya, assonans, qafiyə və səslənmə yolu ilə təkrarı hesabına yaranan fonoloji paralelizmlərin əsas hissəsi səs ahəngləşmələri hesabına başa gəlir. Ahəngləşmənin isə paralelizm yaratma və gücləndirmə kimi xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu xüsusiyyətlər səs ahəngləşməsinin növlərini və onların işlənmə məqamlarını tədqiq edərək hər iki dildə olan fonoloji paralelizmləri öyrənməyə kömək etmişdir. Məqalədən belə nəticəyə gəlmək olar ki, hər iki dildə səs ahəngləşməsi, qafiyə, alliterasiya və digər növlər fonoloji paralelizmləri yeni aspektdən araşdırmağa, onların linqvopoetik xüsusiyyətlərini öyrənməyə, bu sahədə biliklərin təkmilləşdirilməsinə kömək edir.

Bu istiqamətdə gələcək tədqiqatların perspektivləri. Əldə edilən məlumatlar praktik əhəmiyyətə malikdir. Gələcəkdə aşağıdakılar üçün istifadə edilə bilər:

İngilis və Azərbaycan dillərinin linqvopoetik xüsusiyyətlərinin

siyyətlərinin öyrənilməsi, bu dillərdə fonoloji paralelizm yatanmasında lazım olan əsas elementlərin aşadılması baxımından vacibdir.

Tədqiqat uzunmüddətli təsir göstərəcəkdir, çünki təbii olunan məhsullar toplandı, analiz edildi və müqayisə etmək üçün uğurla istifadə edilə bilən sistemləşdirilmiş obyektiv məlumatlar əldə edildi.

REFERENCES:

1. Aliyeva D.R. Stylistic technologies in Russian-language art of Turkic peoples, *Baku State University news*, N1, 2008. Humanities series. p.30-35
2. Martin Montgomery, Alan Durant, Nigel Fabb, Sarah Mills, 2000, *Ways of Reading: Advanced Reading Skills for Students of English Literature*, London and New York / 2nd edition.
3. Riyadh T. Al-Ameedi, Razzaq N. Mukhef, *Aspects of Political Language and Parallelism*, *Journal of Education and Practice*, ISSN 2222-1735 (Paper) ISSN 2222-288X (Online), Vol.8, No.34, 2017. <https://core.ac.uk/download/pdf/234641269.pdf>
4. Shirvani Adilli, *issues of form in Azerbaijani poetry*, Baku, 2014, 144 pages, «Science and Education».
5. https://www.researchgate.net/publication/230612849_The_sound_patterns_of_Englishes_Representing_phonetic_similarity

Received date: 23.01.2021

Revised date: 28.03.2021

Accepted date: 27.05.2021